

ВНУТРІШНЯ ПІДТРИМКА ВИРОБНИЦТВА ЯЧМЕНЮ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Подано загальну характеристику виробництва ячменю у країнах світу. На основі розрахунків, виконаних із залученням великої статистичної інформації, здійснено порівняльний аналіз показників внутрішньої підтримки виробництва ячменю в Україні та зарубіжних країнах-основних експортерах цього продукту. На основі аналізу сформульовано відповідні висновки

Ячмінь – одна з найдавніших культур, яка вирощується людиною. На території України ячмінь обробляли ще за чотири-п'ять тисяч років до нашої ери. Ячмінь займає важливе місце в зерновому балансі країни, його вирощують на кормові, технічні і харчові цілі. За останні декілька років Україна значно посилала свої позиції на світовому ринку ячменю і стала одним з її лідерів. На думку експертів зернового ринку основними причинами цього є: сприятлива кон'юнктура світового ринку (високий рівень цін при низькій собівартості вирощування); розвинута експортна інфраструктура та відносна близькість до основних споживачів; сприятливі погодні умови та невисокі обсяги внутрішнього споживання через ситуацію в тваринництві; зниження конкурентоздатності канадського ячменю в Середземноморському басейні через зростання фрахтових ставок.

За потенціалом зернова галузь в цілому, та виробництво ячменю зокрема, в Україні може стати рушійною силою української економіки. Для цього необхідно сформувати ефективне конкурентоспроможне зернове виробництво, що забезпечить продовольчу безпеку країни та нарощування стабільних експортних поставок зерна незважаючи на примхи погодних умов. З метою збільшення надходжень від експорту ячменю найбільші країни-експортери застосовують різноманітні механізми регламентовані вимогами СОТ, при цьому одне з чільних місць посідає рівень внутрішньої підтримки виробників ячменю. В

Україні ж механізм такої підтримки є ще не досконалим, у зв'язку з чим вона не стала дієвим стимулом у справі нарощування обсягів виробництва. Тому пошук шляхів формування ефективного механізму внутрішньої підтримки який би раціонально поєднував державні та ринкові регулятори, враховував вимоги СОТ – є виключно актуальним завданням. Для цього необхідно розробити і запровадити систему чітких критеріїв та показників кількісної оцінки ефективності бюджетних витрат на підтримку зернового виробництва. Застосування такої системи показників дасть можливість оцінювати реальну конкурентоздатність вітчизняного зерна, а також передбачити вигоди і втрати аграрного сектора пов'язані із набуттям Україною членства в СОТ.

Метою цього дослідження є розрахунок та співставний аналіз показників внутрішньої підтримки виробництва ячменю в Україні і зарубіжних країнах – основних його виробниках і експортерах.

На початку 90-х років українські аграрії збирали непогані обсяги ячменю (12-14 млн.т), що давало змогу експортувати його на зовнішні ринки. Так, у сезоні 1995-1996 рр. було зафіксовано рекордний показник експорту – майже 1,8 млн.т. Але в подальші роки валові збори цього зерна почали суттєво зменшуватися, що відразу ж позначилося на експортних поставках, які не перевищували 1 млн. т ячменю за сезон. Втім сприятлива кон'юнктура світового ринку та певне поліпшення матеріального стану

сільськогосподарських підприємств сприяли поступовому розширенню посівних площ ячменю та нарощування обсягів його експорту [1]. Починаючи з 2000 року (за виключенням 2003 р.) вітчизняні товаровиробники почали щорічно збирати понад 10 млн. т зерна, при цьому експортні поставки становили біля 3 млн. т. Так, в 2004р. було зібрано 11,1 млн.т ячменю, що є рекордним показником з 1998 р. Однак у 2005р. обсяги дещо зменшились до 9,3 млн. т внаслідок скорочення посівних площ під цією культурою.

Незважаючи на те, що ячмінь в основному є експорторієнтованою культурою, внутрішнє споживання фуражного ячменю для виробництва комбікормів складає в середньому 55-60 % від загальної кількості зерна. Однак, внаслідок скорочення поголів'я худоби в Україні, починаючи з 2003 р. спостерігається тенденція до скорочення внутрішнього споживання ячменю. Так внутрішнє споживання у 2002р становило 7,4 млн.т., у 2003 р. – 6,0 млн.т., у 2004р. – 6,4 млн.т., а у 2005 – 5,0 млн.т.

Найбільше ячменю вирощують у ЄС-15 (біля 50 млн.т), Росії (15-19 млн. т), Канаді (11-13 млн. т), Австралії та США (6-8 млн. т). Звісно, що ці країни є також і основними споживачами ячменю, але вони ще й провідні його експортери та конкуренти за ринки збуту (див. рис. 1). Обсяг світового виробництва ячменю складає 153 млн.т, а світової торгівлі – коливається в межах 16-18 млн.т. [2], при цьому 70% – припадає на Саудівську Аравію, Китай та Японію.

Специфіка світового ринку ячменю полягає в тому, що Китай та Японія повністю орієнтовані на австралійський товар, а всі інші експортери конкурують між собою за ринок Саудівської Аравії і ряду дрібних імпортерів в басейні Середземного моря [3]. Таким чином, починаючи з початку 2000-х років взаємозв'язок українського та світового ринку ячменю стає тіснішим, що безперечно необхідно враховувати при розробці та реалізації аграрної політики держави.

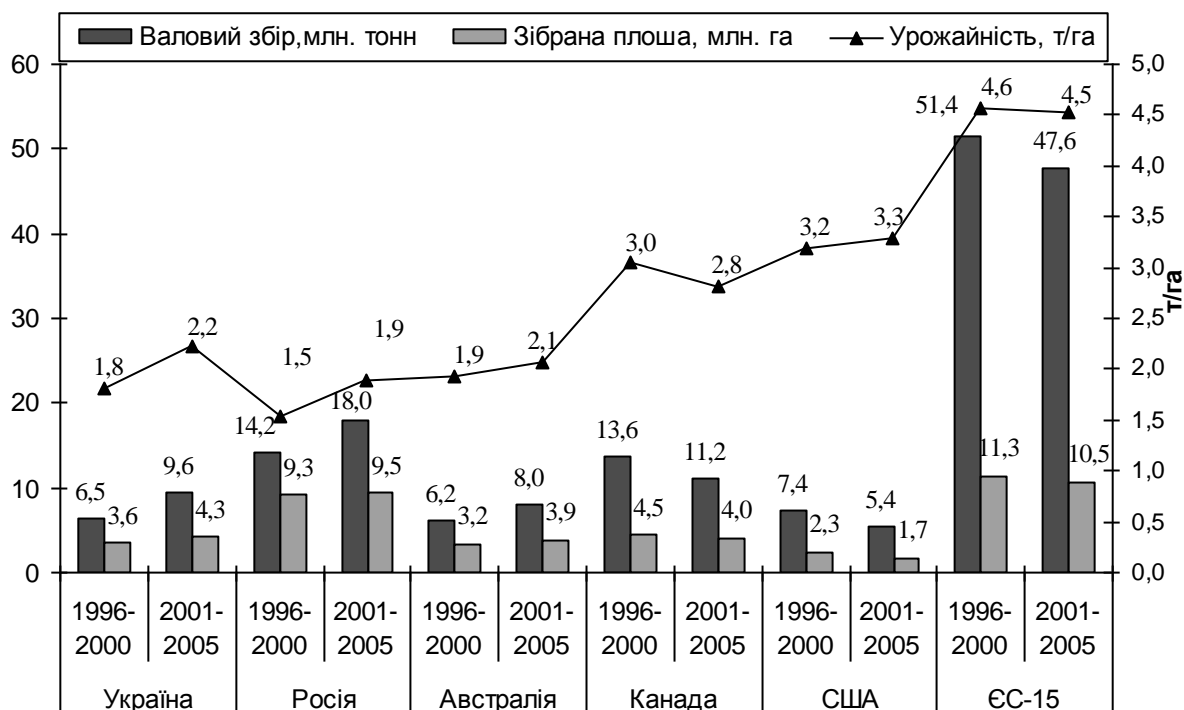

Рис 1. Валові збори, зібрані площі та урожайність ячменю в основних країнах виробників в середньому за 1996-2000 рр. та 2001-2005 рр. *

* Розраховано за даними ФАО (Food and Agriculture Organisation) – Міжнародна продовольча і сільськогосподарська організація.

На разі серед країн існують різні погляди щодо стратегій аграрного розвитку. Зокрема, виділяють дві головні концепції: ліберальну та аграрного протекціонізму. Однак правила СОТ передбачають у перспективі поступову лібералізацію міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Одним із заходів щодо цього є вимога скоротити державну підтримку сільськогосподарських виробників.

Тому важливим з наукового, методичного та практичного погляду є порівняння рівня внутрішньої підтримки товаровиробників України із світовими лідерами (доцільно за критеріями та показниками, що застосовуються у країнах ОЕСР – Організації економічного співробітництва і розвитку). Адже таким чином можна визначити реальну конкурентоспроможність у даному випадку українського ячменю на зовнішніх ринках.

У світовій практиці ефективність внутрішньої підтримки виробництва сільськогосподарської продукції визначається порівнянням внутрішніх цін на неї із цінами світового ринку. Даний підхід ґрунтується на тому, що без державного втручання, тобто за вільної конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках відмінності між внутрішньою і світовою ціною зникли б. Найбільш поширеним щодо цього є показник PSE¹ (“Producer Support Equivalent”) – “Еквівалент підтримки виробника”.

Економічна сутність показника PSE полягає у визначенні річної грошової вартості трансфертів від споживачів та платників податків на підтримку сільськогосподарських товаровиробників внаслідок здійснення державної політики підтримки, незалежно від її сутності, цілей та впливу на обсяги виробництва чи прибутки сільськогосподарських підприємств [4]. Показник PSE включає в себе два компоненти: пряму підтримку, тобто виплати на підтримку сільського господарства із бюджету та опосередковану, яку називають

підтримкою ринкової ціни (MPS – Market Price Support). MPS відображає відхилення між внутрішньою і світовою ціною. Перевищення внутрішніх цін на продовольство над світовими здійснюється через встановлення мита, контингентування імпорту та субсидування експорту. Таким чином високі внутрішні ціни роблять національний ринок привабливим для місцевих сільськогосподарських товаровиробників.

Для міжнародних порівнянь використовується відносний показник PSE – як частка трансфертів незалежно від джерел їх формування у загальних грошових надходженнях сільськогосподарських товаровиробників. Позитивне значення PSE свідчить про субсидування сільського господарства, від’ємне – про те, що галузь є донором для інших галузей та споживачів. Результати розрахунків відносного PSE для виробників ячменю в Україні засвідчили, що в порівнянні з 1996-1999 рр. за 2000-2003 рр. його середнє значення знизилось до мінус 6,3 % (див. рис. 2).

Як свідчать дані рис. 2. серед найбільших виробників та експортерів ячменю крім України тільки Росія має від’ємне значення відносного PSE. Суттєво від’ємне значення відносного PSE у 2000-2003 рр. також може свідчити про занижений валютний курс російського рубля по відношенню до провідних валют світу. Нульове значення PSE для Австралії свідчить про те, що ринок ячменю регулюється виключно ринковими методами без будь-якої внутрішньої підтримки. Для Канади, США та ЄС-15 характерне значне державне втручання в ринок ячменю, особливо це стосується ЄС, де експорт ячменю субсидується (максимальна ставка субсидій – 13,98 євро/тонну).

Суттєво доповнюють дані, наведені на рис. 2, показники еквівалента підтримки виробників (PSE) ячменю в розрахунку на 1 га зібраної площі та на тонну продукції, обраховані в доларах США (див. табл. 1).

¹ Тут і далі формули для розрахунку показників не наведено у зв’язку з обмеженням обсягом статті.

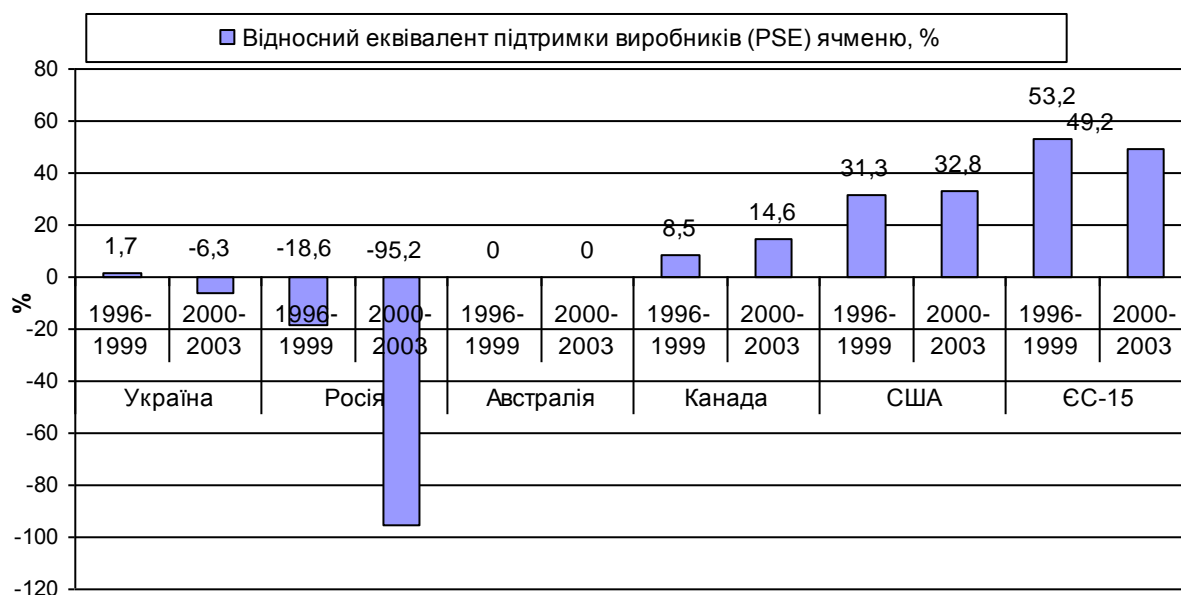

Рис 2. Відносний еквівалент підтримки виробників (PSE) ячменю в Україні та основних країнах-виробниках і експортерах у середньому за 1996-1999 рр, та 2000-2003 рр., % *

* Розраховано за даними ОЕСР.

Таблиця 1. Еквівалент підтримки виробників (PSE) пшениці в Україні та основних країнах-виробниках і експортерах у розрахунку на 1 га зібраної площі та на 1 тону, дол. США*

Країни	Роки							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Україна								
на 1 га	0,6	4,8	16,1	- 12,9	- 9,6	- 25,0	- 23,5	17,6
на 1 тону	0,4	2,4	9,8	- 7,0	- 5,2	- 9,6	- 9,4	11,8
Росія								
на 1 га	0,2	3,8	- 6,4	- 43,3	- 51,1	- 102,4	- 118,2	- 124,9
на 1 тону	0,2	2,2	- 4,6	- 30,3	- 30,7	- 50,9	- 59,9	- 64,2
Австралія								
на 1 га	0	0	0	0	0	0	0	0
на 1 тону	0	0	0	0	0	0	0	0
Канада								
на 1 га	39,7	11,4	12,4	13,8	25,7	31,3	52,5	23,3
на 1 тону	12,5	4,0	4,2	4,2	8,6	12,0	23,5	8,4
США								
на 1 га	89,7	112,2	192,6	225,1	232,8	198,8	162,5	102,5
на 1 тону	28,5	35,9	59,6	70,8	70,9	63,9	54,9	32,4
ЄС – 15								
на 1 га	502,9	463,0	642,7	585,6	419,6	435,4	417,3	552,4
на 1 тону	109,1	105,0	142,1	130,3	87,5	97,2	91,6	125,3

* Розраховано автором – А.Д. з використанням інформаційних джерел:

- 1) ФАО – валові збори, урожайність, збиральна площа;
- 2) ОЕСР – обсяги підтримки в країнах-виробниках і експортерах ячменю;
- 3) НБУ – офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період).

Рівень державної підтримки виробників ячменю в кожній окремій країні залежить від міжнародної спеціалізації на її виробництві та експорті, ресурсного потенціалу, диференціації у використанні сільськогосподарських угідь, рівня

інтенсивності агровиробництва, національних традицій у сфері субсидування і регулювання тощо. Провідні країни-виробники та експортери пшениці застосовують різні інструменти внутрішньої підтримки. Однак спільним є те, що згідно вимог СОТ щодо

скорочення підтримки національних аграрних товаровиробників зміщуються акценти державної допомоги з підтримки виробництва до підтримки доходів фермерів через так звані непов'язані заходи, які не стимулюють зростання виробництва продукції.

Так, основу продуктивних програм аграрної політики США складають прямі платежі, антициклічні платежі і позики ринкової допомоги. Прямі платежі передбачають безпосереднє збільшення доходів фермерів незалежно від ринкової кон'юнктури і каналів збуту готової продукції; механізм антициклічних платежів здійснюється у тому випадку, коли ринкові ціни встановлюються не на користь аграрних товаровиробників; позики ринкової допомоги дозволяють фермерам отримувати позики від уряду під фактичну чи можливу заставу на вироблену продукцію, знижують ризик втрати доходу від коливань ринкових цін [5]. Таким чином, США перейшли від прямої підтримки цін на сільськогосподарську продукцію до проектів стабілізації цін.

Більш складна система механізму внутрішньої підтримки зернового виробництва запроваджена в країнах ЄС, де основним інструментом є система компенсаційних платежів і виплат, яка вирівнює внутрішні і зовнішні ціни і не тільки захищає внутрішній ринок, але і стимулює експорт більш дорогої європейської продукції на світовий ринок [6].

Як США та ЄС, Канада також послідовно переходить від державної підтримки виробництва окремих груп товарів до заходів щодо підтримки доходів фермерів. Канада

пропонує відмінити експортні субсидії, однак вона не збирається суттєво знижувати рівень внутрішньої підтримки фермерів через прямі виплати з бюджету. Водночас країна відмовилась від підтримки ринкових цін, що зменшило обсяги субсидій товаровиробникам та знизило ціни на продовольчому ринку. Австралія в аграрній політиці дотримується принципу лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією; як і США (окрім 1998 р.) та Канада вона відмовилась від підтримки цін на сільськогосподарську продукцію.

Внутрішні ціни на ячмінь в Росії нижчі від світових, тому національний ринок непривабливий для імпортерів та потенційних експортерів. В експорті сільськогосподарської продукції основним є зерно, однак високі трансакційні витрати та низька пропускна спроможність транспортних магістралей і портів не дозволяють країні повною мірою реалізувати експортний потенціал зернового виробництва.

Одним із основних показників державного регулювання зернового виробництва в розвинутих країнах є рівень бюджетної підтримки. Бюджетними дотаціями держава регулює обсяги виробництва і реалізації продукції, впливаючи, з одного боку, на фермерські доходи через ціни, а з іншого – на їх витрати через пільгові кредити і податки [7]. В табл. 2 подано розраховані показники прямих бюджетних платежів виробникам ячменю в аналізованих країнах у розрахунку на 1 га зібраної площі та на тонну продукції у доларах США.

Таблиця 2. Прямі бюджетні виплати виробникам ячменю в Україні та основних країнах-виробниках і експортерах у розрахунку на 1 га зібраної площі та на 1 тонну, дол. США*

Країни	Роки							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Україна								
на 1 га	6,6	4,2	3,5	8,7	5,8	7,6	11,3	15,7
на 1 тонну	3,9	2,1	2,1	4,7	3,1	2,9	4,5	10,6
Росія								
на 1 га	17,4	12,8	4,8	2,1	5,0	2,6	2,3	2,9
на 1 тонну	12,8	7,3	3,5	1,5	3,0	1,3	1,2	1,5
Австралія								
на 1 га	0	0	0	0	0	0	0	0
на 1 тонну	0	0	0	0	0	0	0	0

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Канада								
на 1 га	39,7	11,4	12,4	13,8	25,7	31,3	52,5	23,3
на 1 тонну	12,5	4,0	4,2	4,2	8,6	12,0	23,5	8,4
США								
на 1 га	89,7	112,2	186,9	225,1	232,8	198,8	162,5	102,5
на 1 тонну	28,5	35,9	57,8	70,8	70,9	63,9	54,9	32,4
ЄС – 15								
на 1 га	488,0	422,3	425,2	424,0	409,0	435,4	417,3	548,6
на 1 тонну	105,9	95,8	94,0	94,3	85,3	97,2	91,6	124,5

* Розраховано автором – А.Д. з використанням інформаційних джерел:

- 1) ФАО – валові збори, урожайність, зібрана площа;
- 2) ОЕСР – обсяги підтримки в країнах-виробниках і експортерах ячменю;
- 3) НБУ – офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період).

Важливим показником оцінки рівня державної підтримки є Номінальний коефіцієнт захисту виробників – NPC (“Nominal Protection Coefficient”), що оцінює лише співвідношення внутрішніх і світових цін. Для виробників ячменю в Україні за аналізовані періоди NPC_р (рис. 3) становив 0,98 та 0,89 відповідно, тобто вони мали відповідно на 2 та 11% нижчий рівень цін, ніж на світовому ринку, що свідчить про незначний державний вплив на даний ринок.

Отже, NPC_р як показник номінального рівня захисту виробника на ринку, є водночас і показником прихованої субсидії, необхідної

для експорту певної частки виробленого обсягу продукції. Заслуговує на увагу те, що за світовими цінами реалізується ячмінь виробниками Австралії та за мінімального державного втручання – виробниками Канади та США. У той час як товаровиробники в Росії реалізують продукцію за значно нижчими цінами від світових. Це засвідчує, що в Україні у ціновому сегменті при експорті ячменю з’явився потужний конкурент – Росія, оскільки головною перевагою українського зерна на світових ринках є і буде нижча ціна, ніж у традиційних продавців зерна.

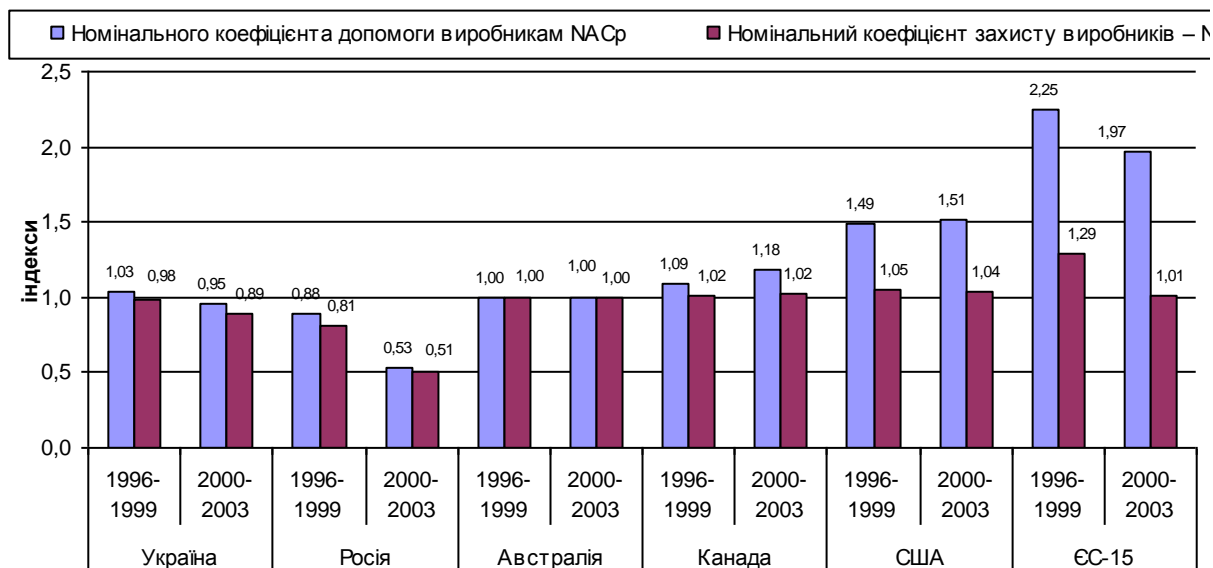

Рис 3. Номінальний коефіцієнт допомоги (NPC_р) та Номінальний коефіцієнт захисту (NPC_п) виробників ячменю в Україні та основних країнах-виробниках і експортерах в середньому за 1996-1999рр. та 2000-2003рр, індекси *

* Розраховано за даними ОЕСР.

За допомогою показника Номінального коефіцієнта допомоги виробнику (NACp – “Producer Nominal Assistance Coefficient”) визначаються доходи виробників у світових ринкових цінах, без бюджетної підтримки. Значення NACp рівне одиниці, означає, що загальний обсяг грошових надходжень сільськогосподарських товаровиробників отримано цілком від ринку без будь-якої державної підтримки. Результати розрахунків NACp для ячменю в Україні в середньому за 1996-1999рр. та 2000-2003рр. (рис. 3) підтвердили попередні висновки щодо підтримки на підставі показників PSE та NPCr. Номінальний коефіцієнт допомоги виробникам (NACp) ячменю в Україні набагато нижчий, ніж у країнах ЄС-15, США, Канаді близький до рівня Австралії та значно вищий ніж в Росії.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що український ячмінь в порівнянні з найбільшими країнами-виробниками та експортерами є конкурентноздатним. Рівень внутрішньої підтримки виробників ячменю в Україні перевищує відповідні показники Австралії та Росії та значно поступається – Канаді, США та ЄС. У подальшому, очевидно, необхідно розвивати високоефективне й конкурентне зернове виробництво, а не орієнтуватися на країни де собівартість виробництва продукції висока, а дотації виробникам сягають значних обсягів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степаненко Т. Україна зернова // Пропозиція. – 2005. – № 8-9. – с. 31.
2. Степаненко Т. Експортний товар // Пропозиція. – 2005. – № 3. – с. 33.
3. Бондар О. Ячмінна країна // Агрперспектива. – 2005. – № 2. – с. 23.
4. Methodology for the measurement of support and use in policy evaluation. <http://www.oecd.org/dataoecd/36/47/1937457.pdf>
5. Садков В., Попова О. Методы и механизмы государственного регулирования агропромышленного производства // Общество и экономика. – 2004. – № 3. – с. 73.

6. ЕС-Россия: проблемы торговли продовольствием // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – № 11. – с. 8.

7. Кучуков Р. Государственная поддержка сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой // Экономист. – 2002. – № 11. – с. 93.

ДІБРОВА А.Д. – кандидат економічних наук, доцент Національного аграрного університету